

Моника Станковић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за француски језик и књижевност

m.stankovic-17494@filfak.ni.ac.rs

<https://orcid.org/0009-0009-4798-8099>

„А очима виле кад прогледа Дрина” – матријархални прежици у српском књижевном наслеђу

Од Црвенокосе бојиње до слейих њевачица – Трајом матријархаиџа на Балкану и „женског начела” у српској народној њесми / Славица

Гароња. – Нови Сад: Прометеј, 2023. – 393 стр. : илустр. –

ISBN 978-86-515-2183-9

Монографија *Од Црвенокосе бојиње до слейих њевачица* Славице Гароње, универзитетске професорке и историчарке књижевности, резултат је њеног дугогодишњег интересовања и преданог бављења усменом српском књижевности, о чему сведоче бројни радови објављивани у ранијим зборницима и у периодици, од којих су многи инкорпорирани у ову маестралну студију. Црвена нит која изучаваној грађи даје тематску целовитост јесте појам иманентног женског принципа наслеђеног с предачких културних простора Балкана. Иако с тежиштем превасходно у књижевности, ово дело представља интердисциплинарну студију која у матријархалном кључу ишчитава и уланчава досадашња сазнања из поља митологије, археологије, историје уметности, етнографије и, најзад, фолклористике, нудећи – посебно са становишта родних студија – значајне увиде у недовољно изучену матријархалну културу цивилизација балканског ареала. „Црвенокоса богиња” преиспитује давно устаљена и насилно свргнута хиљадугодишња начела женског друштвеног уређења, обзнањујући тиме необичну ширину оног и даље неосветљеног. Истраживања достојног, женског простора цивилизације Балкана руше стереотипе о сввременом примату мушке организације живота. Метафорички, рећи ће се да је ауторка уклонила искривљену перспективу „мушке визуре” света и разбистрила поглед у даљину (женске) колективне прошлости.

Текст „Поводом ове књиге” на уводним страницама студије сумира стваралачки процес и интенције ауторке, које је битно поменути: писањем ове књиге руководио је ауторкин хуманистички нагон да опомене на рушилачке тенденције савременог устројства света насталог на тековинама агресивног свргавања матријархалних матрица, те губљењем „емпатије” на рачун „ледене интелигенције без душе” (Гароња 2023: 10), слављењем профита појединца на уштрб колективне љубави и мира, због чега је цивилизација готово на ивици (само)уништења. Та гласовита порука ставља у први план хуманистичку димензију ауторкиног интерпретативног метода у раслојавању одабраних матријархалних прежитака и децентрира подухват Славице Гароње од уско усмерене књижевне ка разгранатој интердисциплинарној делатности.

Затим следе три обимна поглавља: „Пролог о Великој Мајци” (15–91), „Медитеранско-балканска гинекократија и српска народна песма” (95–255) и „Матријархални прежици у савременој култури и књижевности” (259–384), а студију затварају „Попис илустрација”, „Индекс имена” и „Белешка о ауторки”.

„Пролог о Великој Мајци” представља можда највећи искорак из очекиване жанровске омеђености једне књижевне студије: служећи се сазнањима из митологије, религије, историје и археологије, ауторка прегледно систематизује расуте и скрајнуте увиде реномираних научника и антрополога – Јохана Бахофена (Johann J. Bachofen) (1815–1887), Харалда Хармана (Harald Haarmann) (1946–) и Ериха Нојмана (Erich Neumann) (1905–1960), у једну складну целину која разоткрива мноштво уочених „матрилинеарних” веза између староевропске цивилизације Подунавља и потоњих, науци данас познатијих, цивилизација Блиског истока, Египта и Античке Грчке. Ауторка је учила невероватан потенцијал Бахофенове студије чији је значај дуго био непрепознат, а сада добија заслужену пажњу у овој монографији.

Похвална је чињеница да је овај одељак илустрован замашним бројем фотографија артефаката, које су пажљиво и селективно одабране и унесене у текст. Многе од њих су приложене из приватне архиве коју је ауторка сакупила током својих посета европским музејима, и посебна је (читалачка) драж осетити тако висок ниво личног ангажмана и посвећености. Студија дугује свој наслов управо анализи фигурине „Црвенокосе богиње”, нађене на тлу Бачке, коју Славица Гароња узима као амблем за матријархално обликовани свет Балканске територије. Закључци су подржани и документовани савременим часописима који се баве најновијим резултатима ископавања на тлу Србије, што потцртава изузетну актуелност ове студије.

Прича о Великој Мајци, која је примордијални религијски култ и древно упориште женског породичног уређења, поставила је темеље интерпретативној оријентацији у анализи српске народне епике и обичаја. Ауторка студиозно укршта етнографске, религијске и археолошке податке и приступа разлиставању извесних народних обичаја с наталоженим слојевима потиснутих матријархалних идеологема укореењених у народним веровањима која су обликовала културолошку свест балканских народа, и посебно апострофира прежитке у српској усменој традицији. Овим је демаскиран мит о мушко-створитељском принципу и образложено је на који начин наступила превага разумног (патријархалног) над интуитивним (матријархалним) начелом, о чему ауторка детаљније пише, издвајајући старогрчку културу као главног окидача те инверзије: „Хеленизам је најтешње повезан са истицањем патернитета” (Гароња 2023: 21). Тој тврдњи у прилог говори и смена елеузинских свечаности (у част богиња плодности, Деметре и Персефоне), дионизија (у част бога вина, Диониса), и најзад, свргавање лунарног женског и крунисање соларног, аполонског принципа, чиме је започета владавина мушког права.

Период мирољубивих политика ових матријархалних седелачких заједница завршио је насилно, претрпевши бруталне упаде и харања номадских, освајачких и патријархалних народа. Овим је описана пропаст последњих гинекократских друштава, фигурираних у Амазонкама. Увођење институције брака представљало је последњи корак у одвајању жене од њеног култничко-религијског *оїњишиџа* и прелазак у мушку сферу што је за последицу имало потчињавање мушкој вољи.

Поглавље „Медитеранско-балканска гинекократија и српска народна песма” надовезује се на Бахофенове тезе које се показују изузетно корисним за савремена истраживања гинекократских заједница на Балкану. Заокрет у друштвено-историјској превласти женских права дешава се постепено кроз смену религијских начела, због чега настаје кризни период историје. У том (историјском) контексту, наглашава се важност ауторкиног доприноса у деконструисању мита о Амазонкама: Амазонке нису само фиктивно-митолошки ликови, већ су оне биле житељке некадашњих гинекократских држава (чак и на Балкану), последње чуварке матријархалне организације старог света и бранитељке женских принципа пред надирућом освајачком политиком мушких ратника. Изузетно је запажање да се прежици ових древних јунакиња које пружају отпор у кризној смени религијских система читавају у српским баладама кроз словенско божанство – вилу. Низ балада у којима се виле противе браку, као патријархалном обреду прелаза, или

где убијају јунаке-отмичаре, потврђују ту везу. Такви поступци вила, сагледани из матријархалне перспективе, не могу се тумачити другачије но као трагови последњих покушаја очувања пропадајућег женског поретка.

Студија се даље фокусира на лирско и епско српско усмено наслеђе, као и на уочавање рецидива матријархалне структуре и њеног грубог свргнућа. Образована у већ доминантном патријархалном духу и сакупљана у периоду отоманске хегемоније, српска народна поезија обилује песмама које славе типизирани мушке јунаке. Међутим, Славица Гароња посвећује пажњу управо јунакињама, надовезујући се на рад Лазе Костића (1841–1910) „О женским карактерима у српској народној поезији” (1877) и допуњујући га новим увидима даје одговоре на нерешена питања у њему. Ауторка, дакле, пружа другачију анализу четири женска типа: трагична вереница, мајка, неверна љуба и делија-девојка, провлачећи их кроз призму савремених истраживања и тумачећи их у контексту матријархалне перспективе.

Тај аналитички поступак примењен је не само на бројне песме публиковане у збиркама Вука Караџића (1787–1864), већ и на завидан број оних које нису завршиле у *Пјеснарици*, што сведочи о изузетној документарности студије и високом степену испитаности грађе. У овом одељку фолклористика је послужила као основа за књижевно истраживање, а историја је такође допринела анализи одабраних песничких сегмената. Захваљујући томе, ауторка је открила мотивацијске везе историјских личности и епских јунака и јунакиња. Као последица патријархалног окружења у ком настају песме, рађа се мржња према сваком ко прекрши његове норме, што се у усменом предању транспонује на осветољубивост према „злим женама”, а за поразе у биткама кривица се често сваљује на жене јунака док су они сами поштеђени одговорности – тиме је епска мизогинија била последњи ступањ и највећи ударац који је женама задао патријархални поредак.

Одлука ауторке да овај одељак заврши биографијама слепих певачица, којима дугујемо најлепше бисере епске поезије, заслужује нарочито признање, јер не само да је указано на значај њиховог доприноса у креирању јуначких песама, већ је проницљивом аналогijом њихово ауторство додељено и другим песмама без назначеног извора. Најзад, поставља се питање: не дугује ли лик највећег јунака српске епске традиције, Марка Краљевића, своју величанственост и изразито хумане црте управо женском сензибилитету слепих уметница које су о њему певале?

У последњем поглављу ове књиге, ауторка одаје почаст савременим књижевницама које су писале о позицији жене на подручју

Србије. Не само да скреће пажњу на романе који нису довољно познати на нашим просторима, већ им у својој студији обезбеђује место које заслужују међу фундаменталним делима о српској историји, која је, пре свега, историја страдања. Најпре, једну монументалну епопеју о српском страдалништву с бројним укрштањима садашњости (XX век) и прошлости, дала је Ребека Вест (Rebecca West) (1892–1983) у путопису *Црно јајње, сиви соко (Black Lamb and Grey Falcon)* (1941), а њен значај ауторка препознаје у детаљно (и знатижељно) истраженој фолклорној грађи и свеобухватном познавању словенске културе због чега јој, с пуним правом, приписује епитет „Балканске Библије”.

Нарочит допринос у родним студијама представља анализа романа „трију потпуно заборављених” (Гароња 2023: 281) списатељица између два светска рата, имена која нису на време ушла у канон српске књижевности нити подробније изучавана у српској гинокритици: Љубица (Велиморовић) Попадић (1886–1980) (*Прејечка*) (1929)), Марица Вујковић (1900–1964) (*Вера Новакова*) (1934)) и, напоследку, Љубица Радоичић (1914–1991) (*Крв се буди*) (1932), *Дана Раучић* (1938), *Једносипрајине куће* (1954)), чијој списатељској продукцији ауторка посвећује подробније истраживање. Све три књижевнице дотакле су, у то време, табу теме, дале глас жени и истакле њен положај у патријархалној Србији. Потегнута су питања о сексуалности жене, паланачкој скучености и тежњи ка еманципацији, властитом одабиру и мењању љубавних партнера, а изненађује колико се наслага древног матријархата крије у јунакињама и с колико вештине су их, можда несвесно, ове ауторке украсиле обележјима Велике богиње Мајке.

Завршне странице поглавља, у истом маниру чувања од заборавља вредних књижевних споменика, посвећене су Милосаву Тешићу (1947) и његовој јединственој збирци *Калоиџера Пера* (2018), у којој се поименце наводе и славе сва значајна женска имена српске историје, а уз њих и имена слепих певачица; Дијани Будисављевић (1891–1978) и њеном изузетно хуманом подухвату током Другог светског рата, чији *Дневник* ауторка сврстава у исти ред с *Дневником* Ане Франк; Жан-Мари Гистав ле Клезију (Jean-Marie Gustave Le Clézio) (1940) и Вонгару (Сретен Божић) (1932) и њиховој поражавајућој поруци да је „најрадикалнији и најпогубнији историјски рез који се десио човечанству било напуштање света мајки, који је неговао супротна, али и супериорна начела у односу на победнички патријархат” (Гароња 2023: 365); Евелу Гаспаринију (Evelino Gasparini) (1900–1982), његовом вишедеценијском истраживању етнографске грађе (крунисаном студијом на преко 900 страна) и смелој констатацији о „матријархалној подлози словенске цивилизације” (Гароња 2023: 372).

Црвенокоса бојиња представља значајан допринос не само родним студијама српске књижевности, већ и пољу целокупне словенске историје Балканског полуострва. Писана читким, уметнички стилизованим, методички доследним, надахнутим и раскошним језиком, студија сама по себи јесте ода српском језичком наслеђу и народној традицији. Њен значај препознаће понајвише историчари књижевности и њени феминистички оријентисани проучаваоци, иако би и археолозима, етнографима и фолклористима била и више него корисно штиво за дубинске увиде о генези идеологија првобитних цивилизацијских заједница Балкана и њихових матријархалних система вредности. Ова студија сакупља из српске културне баштине, књижевности и историје оно ретко, ендемско биље, и завештава га нама: читаоцима, стручњацима и свим љубитељима лепе речи, да препознамо, сачувамо и поносно ширимо то знање на територији садашњег културног простора чији смо наследници.

Monika Stanković

University of Niš

Faculty of Philosophy

Department of French Language and Literature

m.stankovic-17494@filfak.ni.ac.rs

Traces of Matriarchy in Serbian Literary Heritage